

PRATARMĖ

KŪNIŠKOJI TAPATYBĖS PLOTMĖ

Šio leidinio idėja kilo suvokus kūniškumą kaip galimą tautinės tapatybės tyrimo plotmę. Tokia prieiga atsiveria žiūrint tapatybės patirties. Šis tyrimo būdas aktualus, nes atsveria šiandien paplitusį domėjimąsi pasirinkta, sprendimu priimta tapatybe, atidengdamas tapatybės išsiskirtimą kūniškame buvime, jos reiškiamą tiesioginę patirtimi. Tarp aktyvios ir pasyvios tapatybės plotmių galimi įvairūs santykiai: nuo abipusės izoliacijos ligi sąveikavimo.

Simboliniu tokio tyrimo akstinu gali būti Vinco Kudirkos, mūsų tautos šauklio, *pasijutimo lietuviu* patirties aprašymas. Pateiksime ryškesnius jo fragmentus:

Vos spėjau apsivilkti mėlyną [gimnazisto] mandieraitę su baltais sagučiais ir susimaišiau su draugais mokytiniais, pajutau, kad mano dvasioje kasžin kas dedasi. Kas dedasi numanyti ir išreikšti negalėjau, tik jaučiau, kad man gėda atsiminti kuomi aš buvau, o ypač bauginausi, kad draugai nepatirtų, jogiai aš moku *lietuviškai*. [...] išlikimo instinktas liepė man niekad neatsiliepti lietuviškai ir saugotis, idant nieks nepamatytų, kad mano tėvas dėvi sermėginę ir moka tik lietuviškai. [...]

Paleido ant Velykų. Keletas mokytinių susitarėme pasisamdyti arklus ir keliauti drauge namon. Tarpu mūs buvo Basanavyčius mokytinis iš vyriausios klasos. Bevažiuojant jis atsiliepia: „*panowie, zaspewajmy*“. Aš turėjau gerą balsą ir tikrai buvau paketinės prisidėti. Tik štai Basanavyčius, užvedė lietuviškai: *Augin tėvas du sūneliu*... Rodos, kad man kas gerklę užėmė iš gėdos. „Chlop“ – pamislyjau sau *lenkiškai* ir, nuleidęs nosį tylėjau...

Buvau jau 5 klasoje. Sykį ant lekcijos lietuviškos kalbos (lankydavau tas lekcijas, kaip ir kiti, – net patys lenkai – tik dėlto, idant turėčiau tiesą ant Lietuvių stipendijos universitete) ateina Basanavyčius, jau tada studentas Maskvos universiteto. Įėjęs, pasisveikino su mokinioju ir prakalbėjo į mus *lietuviškai*. Parodė gražumą lietuviškos kalbos [...] „*Komedyant!*“ pamislyjau sau *lenkiškai*

[...]

Potam, ar į pusmetį gavau Nr. 1 „Aušros“. Žiūriu, ant pirmutinio puslapio stovi *Basanavyčius*. „*Pranašas*“ pamislyjau tada apie Basanavyčių *jau lietuviškai*. Ėmiau skubiai vartyti aušrą ir... neprimenu jau visko, kas su manim paskui darėsi... Tiek pamenu, kad atsistojau, nuleidau galvą, nedrysdamas pakelti akių ant sienų mano kambarėlio... rodos girdėjau Lietuvos balsą, sykiu apkaltinantį, sykiu ir atleidžiantį: o tu, paklydėli, kur ikšiol buvai? Paskui pasidarė man taip graudu, kad apsikniaubęs ant stalo apsiverkiau. Gaila man buvo tų valandų, kurios nesugrąžintinai išbrauktos tapo iš mano gyvenimo, kaipo Lietuvos, ir gėda, kad taip ilgai buvau apgailėtinau pagedėliu... Potam pripildė mano krūtinę rami, smagi šiluma ir, rodos, naujos pajiegos pradėjo rasti... Rodos, užaugau išsyk, ir ta pasaulė jau man perangšta... Pajutau save didžiu, galingu: *pasijutau Lietuviu esąs*...¹

Tautinis susivokimas Kudirką tiesiog ištinka. Tapatybė šiuo atveju nėra priimama kaip mintis, kurią kitas pakankamai pagrindė, ar pozicija, kurios teisingumu įtikino; Kudirkos aprašyme nėra nei sprendimo, nei pasidavimo įtaigai. Tautinis susivokimas visišku akivaizdumu apima sąmonę. Jis neatsiranda *ex machina*, bet išskyla, išnyra iš neregimos asmens da-

¹ Vincas Kudirka, „Iš mano atsiminimų keletas žodelių...“, *Varpas* 3, 1893.

lies kaip tai, kas buvo užslėpta, nesuvokta. Tad tapatybės suvokimo patirtis šiuo atveju kartu yra ir priėmimas turimos tapatybės, susitaikymas su ja.

Kudirkos tapatybės istorija prasideda mėginimu paslėpti *save*, nerodyti savo savasties aplinkiniams. Jis gūžiasi, „nuleidžia nosį“ ir tyli arba kaista iš gėdos. Tapatybei ištikus, pasakojimas baigiasi visiška priešingybe: „užaugau išsyk [...] Pajutau *save* didžiu, galingu“. Tai nėra savo asmenybės vertės supratimo metafora. Tai aprašymas patirties, kai transformuojasi *savo kūno* jautimas, o kartu ir jo veikimo galimybės.

Aprašyme tautinė tapatybė sujungia (ar net suvienija) socialinę poziciją ir kūnišką savęs patyrimą. Kudirka pamato raštą, kuris jam ženklino šviesą, išsilavinimą, ateitį. Staiga jo vaizduotėje atsivėrė lietuviško rašto galimybės, jis patikėjo Lietuvos ateitimi. Ir vis dėlto raštas taip paveikia, dėl to Kudirka jau turi lietuvišką tapatybę savo kūno neperregimume. Mūsų požiūriui itin svarbi ši sąlyga, įgalinusi tapatybės virsmą, vėliau besireiškiantį dėmesiu jutiminei lietuviškumo faktūrai.

Taip gyvenamojo kūno patirtis veikia kaip tapatybės suvokimo sąlyga. O tapatybės suvokimo procesas atsiskleidžia ne tiek racionalumu, kiek savo esteziniu, kūnišku, apimančiu ir permainingu pavidalu.

Rinkinyje pateikiamuose straipsniuose domimasi, viena vertus, tautinės tapatybės formavimosi procesais, kita vertus, XIX ir XX amžių sandūra, t. y. laikotarpiu, kurio tyrinėjimai, tikėtina, gali daugiausia pasakyti apie lietuviškos tapatybės kūrimąsi, kaitą ir tvirtėjimą. Paprastai kalba apie praeities kitus ir pradedama, ir baigiama istorinės situacijos aprašymais. Atskiro praeityje gyvenusio žmogaus veiksmai aiškinami per kontekstą – idėjų arba politinės

istorijos. Pristatomo rinkinio straipsniai siūlo kiek kitokį judesį, kuriuo artinamasi prie (jau gana tolimos) praeities. Kuo tas judesys kitoks? Tuo, kad laikotarpio bendriausias supratimas yra kuriam laikui suspenduojamas siekiant pamatyti konkretų praeities žmogų (nesvarbu, jis yra ano laiko veikalų autorius ar herojus), kiek įmanoma mažiau stilizuotą pagal istorinio konteksto aprašymų iš anksto pateikiamas formas ir spalvas. Į praeityje gyvenusio žmogaus tapatumo suvokimą siekta sugrąžinti motyvus, kurie ir idėjų apykaitos, ir politinių įvykių kontekstuose laikomi periferiniais: t. y. žmogaus individualią situaciją, apimančią pirmiausia jo socialinių santykių specifika, būtent jo sąryšius su žmonėmis, tarp kurių kūniškai gyveno (ne vien teorines sąsajas su savo taip pat garsiais amžininkais), arba vietą, kurioje vėlgi kūniškai ir todėl žmogiškai prasmingai buvo įsikūręs, jo kasdienį santykį su veikla, to santykio patirtis ir refleksijas bei daugybę kitų dalykų. Kalbant vaizdinėmis metaforomis, užuot stengusis harmoningai įkomponuoti figūrą į tam tikrą iš anksto pateiktą foną, siekiama sutelkti dėmesį į figūrą, t. y. į jos ribas, į tai, kas ją nuo fono atiboja, tačiau kartu su fonu ir sujungia. Be abejo, dėl tokios tyrimo specifikos kontekstas nedingsta ir net neublanksta. Jis atsiskleidžia kitaip: ne tiek kaip žmogų supantis ir veikiantis, kiek kaip žmogaus *patirties* laikotarpis. Kontekstas nebe determinuoja asmenį, bet veikia išvien su juo. Kas yra konteksto *patyrimas* ir kodėl jis niekada nėra tas pat, kas bendras retrospektyvus laikotarpio žinojimas, nesunku suprasti pažvelgus į mūsų pačių veiklos orientyrus. Pirmiausia laikotarpio (nesvarbu, mokslo tendencijų, politinių įvykių, meno madų, etc. prasme) kontekstą suvokiame tiek, kiek specialiai, t. y. aktyviai

ir tikslingai, juo domimės. Bet kuris iš išvardytų kontekstų yra tolimoji aplinka, kuriai reikia specialiai jos suvokimą palaikyti, ir todėl niekada netampa vieninteliu motyvacijos šaltiniu net ir žmonėms, labiausiai susidomėjusiems globaliais dabarties procesais. Bet kokiu atveju kontekstą patiriame fragmentiškai – jo visuma yra neįmanoma ir ne itin reikalinga: konteksto scheminio vientisumo poreikis atsiranda žvelgiant retrospektyviai.

Šią kiek pakoreguotą fono ir figūros dialektiką galima matyti kaip artimos ir tolimos aplinkos patyrimų dialektiką, kaip sudėtingą ir vertą tyrinėjimo dviejų, anot vėlyvojo Edmundo Husserlio, horizontų – artimo ir tolumo – sąveiką. Husserlis, o paskui jį ir daugiau fenomenologų tolimos ir artumos perskyra įvardija skirtumą tarp pasaulio ir aplinkos patirties. Visais atvejais ši skirtis nurodo dvisluoksnį būdą įsieti save į aplinką ir pasaulį, o tai savo ruožtu iškart kreipia mintį dvisluoksnės tapatybės sampratos link. Santykis tarp artimo ir tolumo horizontų gali (neteigiame, kad visais atvejais) būti suprantamas kaip santykis tarp pasyvios tapatybės ir aktyvios – žodžiais, veikla, elgesiu bei laikysena deklaruojamos – tapatybės.

Šio rinkinio straipsniai skirti pasyviai tapatybei ir jos santykiui su aktyviaja. Pasyviają tapatybę vadiname tyliąja arba kūniškąja. *Tylioji* taip vadinama todėl, kad jai palaikyti nėra būtinas nei nuolatinis jos apmąstymas, nei tematizavimas, nei skelbimas. *Kūniškoji* ji yra ne fiziologinio, bet *fenomeninio*, arba *savo gyvenamojo*, kūno prasme. Fenomeninis kūnas nėra vien juslinio patyrimo padargai, jis yra pats patyrimas, kuris savo ruožtu niekada nėra atskirtas nuo savo prasmų. Šios prasmės vėlgi nėra padrikos – jos visada nurodo viena į kitą ir individui, o plačiau žvelgiant, ir jį supantiems

žmonėms būdingą patirties stilių. Fenomeninį kūną reikėtų suprasti ne kaip gyvą daiktą (kaip suprantame fizinį kūną), bet kaip *prasmų sampyną*. Prasmės (nebūtinai reflektuotos) visada nurodo viena į kitą jų visumoje, vienyje. Tame prasmų vienyje ir tik dėl jo mes nuolat, budėdami ir miegodami, dirbdami ar ilsėdamiesi, orientuojamės. Fenomeninį kūną – juntantį, patiriantį, suprantantį ir besiorientuojantį – rinkinyje publikuojami straipsniai atskleidžia kaip tapatumą kuriančių procesų terpę. Čia jis pateikiamas kaip viena iš galimų tapatybės tyrimo plotmių.

Pasyvi tapatybė taip pat gali būti reflektuojama, mėginama išreikšti, pabrėžti. Kai taip atsitinka, ji palaipsniui virsta artikuliuotu motyvu aktyviam tapatinimuisi. Kita vertus, poreikis reflektuoti, kelti iš neperregimo kūniškumo pasyvios tapatybės profilius atsiranda tada, kai sureaguojama į užklausimą apie tapatybę, pateikiamą iš globalios perspektyvos. Jį vėlgi galima lyginti su klausimu apie figūros ribas, atskiriančias figūrą nuo fono. Reikalingą aiškiai įvardyti tapatybę visų pirma iškelia sociumas. Ne artimoji aplinka, ne tiesioginiai santykiai su kūniškai patiriamais aplinkiniais, bet daugiausia anonimiška, taigi tiesiogiai nepatiriama visuomenė, kuri visada yra įvairialypė, skirtinga ar net prieštaringa. Kūdiškai tapatybės klausimas kylo, kai įstoja į gimnaziją: *kas esi* ir kartu *kuo nori būti* – lietuvis, lietuviakalbis ar lenkas, lenkakalbis. Tolinis socialinis horizontas įsiterpia į artimąjį savo briauna, kai gimnazijos publika parodo lenkiškos tapatybės galimybę. Ši situacija išjudina abi tapatybės dimensijas, ir pasyviają, ir aktyviają. Aktyvus tapatinimasis išryškina pasyviają tapatybę, jai prieštaraudamas ir tuo skaudindamas. Ši dinamiška apykaita tarp dviejų

tapatybės modusų parodo, be viso kito, tapatybę esant procesu, o ne nuolatine savybe.

Apie tapatybės procesą galima kalbėti kaip apie nepertraukiamą sąmonės judesį savo vientisumo ir tęstinumo link. Galimybė būti tuo pačiu yra asmens pamatas. Tapatybė pirmiausia yra sąmonės būdas tęstis, išlaikyti vienumą arba, kitaip sakant, šio momento tapatumą buvusiam ar būsimam momentui, kad ir kokie jie būtų skirtingi. Toks sąmonės būdas yra tapatybės sąlyga ir kartu giliausias tapatybės lygmuo, į kurį retai kreipiamas dėmesys kalbant apie „dalines“ – tautinę, lytinę, religinę, luominę, etc. – tapatybes, bet būtent tai

yra esminis tapatybės išgyvenimo lygmuo. Todėl ir klausiant apie tapatinimosi su tauta būdą, ypač prieš skelbiant radikaliai liberalią laisvai pagal skonį ir poreikius pasirenkamos tapatybės idėją, pravartu turėti akiratyje patį tapatumo problemikos pagrindą, pasyviają tapatybę. Sutelkus dėmesį į laisvą tapatybių rinkimąsi, paliekama nepastebėta ar sąmoningai ignoruojama didžiulė *ikireflektyvus tapatumo* teritorija. Pasyvus tapatinimasis leidžia suprasti, kodėl kai kuriuos dalykus nereflektuotai patiriame kaip tiesioginius, suprantamus, tiesiog savus, kitus – kaip tolimus, svetimus, reikalingus paaiškinimo.

Jurga Jonutytė, Giedrė Šmitienė